

УДК 101/141(091):329.733 Липинський В.

**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ
НАЦІОНАЛЬНО-ОБ'ЄДНАВЧИХ ІДЕЙ
В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО:
ФЕНОМЕН ДОВІРИ**

**MORAL AND ETHICAL PRINCIPLES
OF THE NATIONAL UNIFYING IDEAS
OF VYACHESLAV LIPINSKY:
A PHENOMENON OF TRUST**

Максюта М. Є.,

доктор філософських наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (Київ, Україна)

Коломієць А. І.,

викладач, Міжрегіональна Академія
управління персоналом (Київ, Україна),
e-mail: osk@iapm.edu.ua

Maksyuta M. Ye.,

Doctor of Philosophy, Professor, National
University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Kolomiyets A. I.,

teacher, Interregional Academy
of Personnel Management (Kyiv, Ukraine),
e-mail: osk@iapm.edu.ua

Національно-державницький підхід В. Липинського до вирішення проблем утвердження національної незалежності, створення умов для вільного розвитку української людини демонструє глибинні внутрішні взаємозініційовуючі спрямування. На його переконання, історично, національно-культурно, територіально і патріотично має бути виправдано формування та зміцнення держави. Але і держава, опікуючись необхідними умовами для ідейно-національно спрямованого політичного життя, максимально послідовно, із врахуванням історичних та культурних традицій, реалізуючи принципи вільного розвитку громадянського суспільства, громадянських свобод, покликана сприяти зміцненню якостей громадянськості української людини, бути дійовим чинником її піднесення. Позначений солідаризуючою спрямованістю та зростанням благополуччя усіх мешканців даної території, територіальний патріотизм, функціонування державних інституцій в цілому формують атмосферу для морального та інтелектуального зростання людини та, отже, на переконання В. Липинського, атмосфери суспільної довіри. Остання неухильно зміцнюватиметься на засадах практично закоріненого, послідовного формування громадянської позиції, стрижень якої – глибоке переосмислення та усвідомлення життєвої необхідності потреб і завдань українського руху – До рівня суспільної довіри українську людину підносить закоріненість в історичному досвіді патріотизм, моральні, внутрішні спрямування особистості до віри в свою націю та глибокою любов'ю до неї. Це і є той високий рівень громадянської свідомості, у вільній атмосфері якої моральною відповідальністю виправдовується моральне право довіри до людини та зміцнення національної єдності.

Ключові слова: морально-етичні засади, національно-об'єднавчі ідеї В'ячеслава Липинського, феномен довіри.

V. P. Lipinsky's national-state approach to solving the problems of establishing national independence, creating conditions for the free development of the Ukrainian people demonstrates deep inner inter-orientation. According to him, the formation and strengthening of the state should be justified historically, nationally, culturally, territorially and patriotically. But the state, in pursuit of the necessary conditions for an ideologically nationally oriented political life, as much as possible consistently, taking into account historical and cultural traditions, realizing the principles of the free development of civil society, civil liberties, is called to promote the strengthening of the qualities of Ukrainian citizenship and to be an effective factor in its rise. The marked solidarity and the growth of the well-being of all inhabitants of this territory, territorial patriotism, the functioning of state institutions in general form an atmosphere for moral and intellectual growth of man and, therefore, according to V. Lipinsky, an atmosphere of public trust. The latter will be steadily strengthened on the basis of a practically rooted, consistent formation of a civic position, whose core is

a deep rethinking and awareness of the vital necessity of the needs and tasks of the Ukrainian MUSCLE. By the level of public trust, the Ukrainian man raises a patriotism, moral, internal orientation of the individual towards faith in his nation and deep love to her. This is the high level of civic consciousness, in a free atmosphere moral right of trust to a person and strengthening of national unity are justified by moral responsibility.

Keywords: moral and ethical principles, the national unifying ideas of Vyacheslav Lipinsky, a phenomenon of trust.

Закорінена в історичних, національних традиціях розвиненість форм культурної творчості є об'єктивною умовою вільної відкритої взаємодії культурних здобутків, взаємозініційовуючого їх зближення, як, і, у свою чергу, зародження та зміцнення довіри до інших культурних зразків, що цілком природно, виконувало позитивну роль внутрішньо поєднуючого спрямування зусиль суб'єктів творчості. «Одним з головних уроків вивчення економічного життя є те, що матеріальний добробут країни, а також її змагальні здатності порівняно з іншими країнами визначаються однією універсальною культурною характеристикою – притаманним їй суспільству рівнем довіри» [8, с. 20]. За усієї нині надважливої ролі регламентуючих господарське життя чинників, зрештою, якраз довірливі відношення між суб'єктами господарювання, «заповнюючи» усі нерегламентовані його аспекти, життєзначимо солідаризують їх діяльність сприяючи виробленню атмосфери надійних, відповідальних, передбачувальних відносин. Довіра є, у певному смислі, способом творчого відношення до дійсності, завдяки їй, попри складність і неоднозначність буття, особистість спмагається наблизити прийдешнє, коли ймовірність останнього демонструє високу ступінь реалізації його можливостей на шляху відкритого довірливого сприймання його проявів та розвитку й ствердження позитивних рис як такого, що має бути. Тому довіра таких особистостей «здатна зробити навколишнє життя прекрасним» [2, с. 46].

Так, «сьогодні повсюдно багато молодих людей прагнуть зцілити рани розділення людства... Чи усвідомлюють вони, що світ надії сяє через них?» [2, с. 46]. Вагому роль в актуалізації феномена довіри в сучасних соціокультурних процесах, безперечно, покликани виконувати історико-філософські дослідження, а, зокрема, в контексті національно-об'єднавчих проблем, що порушувалися українськими філософами у минулому. Представники вітчизняної філософської думки останніх десятиліть ХІХ – першої третини ХХ століття, зокрема, М. І. Костомаров, М. П. Драгоманов, В. Б. Антонович, І. Я. Франко, Леся Українка, М. М. Коцюбинський, М. С. Грушевський, В. Липинський та інші пильну увагу приділяли висвітленню національно-об'єднавчо спрямованим духовно-культурним, морально-етичним та суспільно-громадським чинникам. Завдяки цьому поступово вироблявся, поглиблювався «доцентрово-цементуючий інтелектуальний змаг української словесної культури» (О. Забужко). Суспільно-об'єднавчими пріоритетами визначалися та зміцнювалися історично вироблені національно-культурні,

духовні цінності, почуття патріотизму, відчуття зв'язків інтелігенції зі своїм народом та його минулим і, разом з тим, – глибокої стурбованості за сучасне, відповідальності за майбутнє та розуміння невідкладності практичного вирішення завдань національного визволення і державотворення. Важливо наголосити, що переосмислення й узагальнення національного духовно-культурного, суспільно-політичного досвіду і визначення завдань національного розвитку демонструвало також життєво важливу практичну спрямованість його результатів – як стрижневих чинників зміцнення позиції національної особистості, збагаченої спільними здобутками «таємничої національної екзистенції» (О. Забужко). І що, разом з тим, засвідчувало також про відповідний рівень її зобов'язальності, зміцненню почуттям любові до Батьківщини, та глибоким усвідомленням потреб національного визволення за надскладних суспільно-політичних умов і, отже, довіри до відданих українській справі «свідомих синів українського народу», покликаних боротися за гідне майбутнє України, хто щоденно працює «зорганізував нашу громаду в націю», демонструючи на практиці прояви українського національного громадського інстинкту» [4, с. 62]. Боротьба за українську незалежність у перші десятиліття ХХ століття супроводжувалась зростанням довіри в суспільстві – і до обстоюваних прогресивними діячами національно-визвольних ідей та практичних програм, і до самих особистостей українського визвольного руху.

Довіра може й повинна розглядатися в контексті духовно-інтелектуального, національно-культурного та соціально-економічного розвитку, коли глибинні зрушення в усіх значаних сферах зніціюють поступові переорієнтації у відношеннях особистості як до самої себе, так і до інших людей та до суспільства, зокрема, влади. А це також свідчить, що доцільно вести мову про, з одного боку, довірливість довіри як духовно-морального феномена, що формується, стверджується та зміцнюється за внутрішніми, як видається, позбавленими аргументації, бажаннями та поривами. Але ж, з іншого боку, довіра є і «прологований» у часі, духовно-моральний чинник особистісного ставлення індивіда до запитів дійсності, до порушених питань, що потребують практичних рішень, зніціюваного якостями доброчесності та переконаності. Довіра породжується та зміцнюється у взаємодії об'єктивно виправданих позитивно стверджувальних для людини явищ і тенденцій соціально-економічного й духовно-культурного розвитку та її внутрішнього збагачення.

Історичні традиції, духовно-культурні здобутки, інтенсивність, багатоспрямованість соціокультурного розвитку по-новому актуалізують, зміцнювані проявами *патріотизму* та поглибленням особистісними рисами *взаємодовіри*, завдання *національної солідарності*. Остання, зокрема, також демонструє спільність історично й культурно сформованих чинників

світосприймання, ідей, поглядів, інтересів та морально-етичних якостей, зокрема, відповідальності і зобов'язальності діячів визвольного руху та державотворення, успіх яких великою мірою визначався ступенем довіри до їхньої активності, як, отже, у першу чергу національно-об'єднавчо спрямованої. Так, зокрема, виокремлюються положення, за якими В. Липинський у якості «визначальної умови утворення української держави обстоював єдність політичну, територіальну, національну, релігійну та організаційну» [3, с. 43]. Він переконаний, що об'єднання та утвердження України буде успішним на шляхах поступового поглиблення взаємопізнання завдяки усуненню взаємонепорозуміння, *взаємної недовіри* між різними верствами населення та різними територіями. Це, отже, ним постулюється як внутрішній процес соціального, культурного й економічного розвитку «*органічної*» появи на власному українському ґрунті якісно нових сучасних взаємовідносин як в суспільстві в цілому, так і між різними територіальними складовими країни. Найнебезпечніші для сучасного і майбутнього України є, наголошував він, «тенденції *збільшення* взаємного недовір'я і взаємного нерозуміння», адже ними завжди супроводжуються «спроби *механічного* об'єднання України при помочі «соборних словесних декларацій...» [4, с. 422]. Як національно згуртовуючий чинник, довіра природно-історично формується та зміцнюється, концентровано зманіфестовуючи істотні прояви обстоюваного В. Липинським розуміння нації, за яким: «Українським є і повинно бути все, що осіло (а не кочує!) на нашій землі і що тим самим стало частиною України» [5, с. 103]. Його погляди, зокрема, ґрунтуються на глибокій переконаності у правдивості й життєвості відзначеної позитивно згуртовуючим потенціалом ідеї «універсалістичного способу думання європейських лицарів-хліборобів», як визначальній прогресивній перспективі на противагу «руйнуючому універсалізму комунізму» [6, с. 275]. В національно-культурному поступі способом буття довіри є постійно зміцнюваний розвиток доцентрово спрямованої орієнтації на солідарність усіх закоринених в українському світі індивідів. «З такого розуміння нації, як першою мірою факту політичного», з поширення такої свідомості національної впливає логічно змагання до з'єднання оцих різних місцевих частин України в одну національну – політичну і духовну – цілість, а не розбивання їх, як досі, на різні «нації» по «племенним» та «ідеологічним» (віросповідним) ознакам [5, с. 103]. Довіра між мешканцями різних територій та різних соціальних груп вагомо демонструє результати внутрішньої душевної праці, само- та взаємопізнання представників українського світу завдяки освоєнню своїх традицій, культурних здобутків процесами щоденного творення майбутнього своєї нації: довіру зміцнює українське буття як реалізація, по суті, взаємозніціюючих вимог – «Щоб бути українцями» та «Щоб була Україна». І

заради утвердження та зміцнення цих стратегічних завдань, наприклад, В. Липинський закликає: «... Держімося кожний своїх традиційних основ, своїх коренів, а одночасно на ґрунті цієї своєї традиції, кожний в організації своєї Церкви і на ґрунті своєї традиційної культури, змагаймо до гармонійного наближення себе до наших земляків другої Церкви, другої культури» [5, с. 101]. Консолідованість і стабільний розвиток суспільства та процесів державотворення здійснимі, неодноразово наголошував В. Липинський, за умов їх взаємозалежності, невтручання у справи кожної інституції. Так, цілком природними повинні сприйматися прагнення держави і церкви практично зреалізувати способи їхньої співпраці, що, у свою чергу, завдяки поглибленню змістовності їхньої діяльності активізується також духовно-культурний розвиток суспільства, формується максимально сприятлива для кожної людини, зазначав В. Липинський, атмосфера вільних життєпроявів та поглиблювалась би взаємодовіра у суспільстві. Вимогою, роль якої жодним чином не повинна применшуватися, для українського мислителя була турбота про людину як національну особистість, свободу її життєздійснення як умову розбудови й зміцнення Української держави. І тому вічні Божі істини не можуть і не повинні доноситись до членів суспільства, як вільних індивідуумів, насильницькими засобами, чим, так чи інакше, супроводжується перетворення релігії в складовий елемент функціонування держави, коли, отже, остання, зрештою, невиправдано перебирає на себе також роль «сили духовної», поглиблюючи недовіря. Деструктивними, спотворюючими природний розвиток, наслідками, загостренням недовіри обертаються спроби вирішувати завдання «духовної сили» глибоко відмінними за можливостями та призначенням засобами «сили матеріальної», приземленими політичними програмами та способами діяльності державно-політичних інституцій. На підвищену увагу з метою подолання при цьому заслуговує особливо неприйнятна реальна загроза втрати довіри до духовно-стверджувальної ролі релігійних цінностей через неминучу руйнацію їхнього «ореолу духовності» внаслідок невідповідного їхнього особистісно-стверджувально спрямованого функціонування у «матеріальному просторі» та втрату духовною силою «свого однакового і обов'язуючого всіх понадсвітського авторитету духовного, який є її суттю, оправданням її існування» [5, с. 102]. Суспільна довіра формується та зміцнюється у взаємодії «сили матеріальної» та визначальної, переконаній В. Липинський «сили духовної». Бо, наголошують і сучасні автори, «довіра без віри в Бога стає рисою дедалі частковішою, адже залежить лише від самої людини. А в сучасному світському суспільстві, з його егоїстичним, індивідуалістичним акцентом, ця проблема посилюється і, насамперед, дуже важливо бачити, як у такому суспільстві зростає проблема недовіри» [1, с. 25]. Довіра згуртовує людей, консолидує суспільство і тому є умовою

зміцнення суспільної злагоди. «...Довіра однієї людини до іншої базується на наближенні їх одна до одної, що не тільки не є досяжним без Бога, а й через відсутність віри багато аспектів довіри стають утопічними й неможливими. Тому що егоїстично-утопічний підхід до розв'язання проблеми недовіри не тільки не сприяє її подоланню, а навпаки, нарощує все нові й нові проблеми у стосунках між людьми» [1, с. 25]. Важливо зазначити, що при цьому ключовою для В. Липинського була вимога самопізнання, самозбагачення українців на шляхах змістовного засвоєння культурних традицій, духовних засад національного буття для подальшого культурного розвитку та створення традицій нових, відповідних сучасності [4]. І разом з тим ним відкидаються як абсолютно неприйнятні, руйнівні для зародження й зміцнення довірливого відношення методи присилування.

Так, з метою досягнення грандіозної мети – формування оптимальних добротверджувальних, довірливих відносин до представників «другої культури» і «другої Церкви» та зміцнення національної єдності, В. Липинський закликає: «не перетягуймо їх силоміць до себе, а себе наближаймо до них» [5, с. 101]. Епіцентром же такого «наближення» можуть і повинні бути спроби не «скороминаючі матеріальні», а «більш тривалі – духовні», «соціальний та національний ідеалізм», синтезований засвоєнням поняття української «нації про саму себе і розумінням самої себе, своєї суті...» [5, с. 102]. Скажімо, спрямованим проти зміцнення державних відносин між представниками різних культур і верств повинні розглядатися безглузді пошуки «чистокровних українців, у розумінні спільного походження од одного племені...» [5, с. 103]. Вислів «чистокровний українець» ґрунтується на безпідставному редукуванні поняття нації до «факту природничого», що через періодичні «мандрівки народів» українською територією і мають сприйматися, зазначає В. Липинський, не інакше, як абсурд, і більше того, пошук чистокровних українців «може легко стати руйнівним політичним шарлатанством» [5, с. 103]. Разом з тим, також ставить під сумнів зміцнення довірливих відносин у суспільстві наголошує він, і «роблення з поняття нації «факту ідеологічного», бо воно рівнозначне до возведення в абсолют індивідуальних історично-культурних, у тому числі й релігійних прикмет...» [5, с. 103]. Єдино прийнятним може й повинно бути, обстоює він, запропоноване розуміння нації, відмінне як від «расового», від «факту природничого», так і від «факту ідеологічного» зманіфестування «індивідуальних культурно-історичних» відмінностей – нації як буття територіально закріпленої спільноти. А отже, на противагу і «механічному» єднанню, і «культурній центрації поліційними засобами» реальна соборність України, констатує він, здійснима внаслідок взаємодії двох тенденцій «дії сил» [4, с. 422], в атмосфері постійно поглиблюваного взаємопізнання та зміцнення взаємодовіри усіх,

хто мешкає на теренах України. «Тому соборність неможлива у нас при демократичній республіці» [4, с. 422]. Але, за виразом В. Шевчука, «... антидемократизм його був більше розумовий, придуманий, а не властивий, становий... Народ свій він таки любив, віддав йому тіло й душу, але його, скажемо прямо, не переставав боятися, зокрема отих «найгірших інстинктів мас», тобто помічаючи деструктивну, несвідому й руйнівну силу мас, юрби, що теж не можна заперечувати» [7, с. 95]. Творчі, громадсько-політично згуртовуючі можливості широких мас ним ставилися під сумнів. – «В. Липинський не визнавав конструктивної, самоорганізуючої сили тих-таки мас, їхнього прагнення не так до руйнування (до руйнування прагне гірша їхня частина), як до створення догідніших собі й ліпших суспільних умов існування, що оперте на закономірному потягу до рівності й свободи...» [7, с. 95]. Але український національно-визвольний рух та процеси державотворення могли бути успішними за умови участі, по суті, усіх суспільних верств, що ним і обстоювалось. «Правильною була думка також, що носіями українського визвольного руху має стати не тільки інтелігенція, але й хлібороби, робітники, промисловці та військові, тобто результат можна досягти при консолідації зусиль усіх суспільних прошарків, без того будівництво й становлення Української держави неможливе» [7, с. 96]. Першочергова й визначальна роль в реалізації національно-об'єднувачих завдань покликана виконувати діяльність національно свідомих державницьки зорієнтованих просвітників. Відданість справі, глибоке розуміння своєї історичної місії та відповідальність, сповідування традиційних аристократичних цінностей обстоюються українським мислителем в статусі засадничих чинників об'єднаної організаційно та ідеологічно провідної верстви суспільства. Лише заснована на високих морально-етичних принципах «ідеологічна єдність» демонструє свою ефективність завдяки збереженню й примноженню довірливого відношення усіх українців до націо-та державотворчих процесів. І хоча обстоюючи недемократичні форми державного правління, В'ячеслав Липинський все ж слушно наголошує на доконечності пробудження та зміцнення вірності національно стверджуюче виправданої довіри до своєї громадянсько-політичної активності, «вірності самій собі» державно-творчої української верстви. «Щоб зміцнити нашу державно-творчу верству, здатну до завойовання влади, виховувати в ній треба вірність самій собі, тобто своїм хотінням і своїм ідеям» [4, с. 435]. Відкритість, чіткість світоглядних, суспільно-політичних позицій, заснована на зобов'язальності та послідовності в обстоюванні своїх національних цінностей і громадської діяльності представлені ним як важливіші передумови проявів довіри у громадському та політичному житті.

Національно згуртовуючі процеси в українському суспільстві, наголошував В'ячеслав Липинський, набувають більшої інтенсивності

завдяки зміцненню довіри між різними соціальними прошарками також на шляху «усвідомлюючої праці» письменників. Національно-культурно зорієнтоване використання засобів рідного слова може й повинно викликати глибинні зрушення у внутрішньому житті членів суспільства, охопленого революційними перетвореннями. Але зміцнення довіри між усіма верствами українців, переконаний він, сприятиме якраз атмосфера моральної відповідальності, зобов'язальності, щирості та переконливості позиції представників української духовної еліти – за об'єктивність і виправданість «усвідомлення своєї нації», тому вони покликані жити «її органічним життям» [4, с. 119], бути активними учасниками творення своєї нації, максимально дійово використовуючи слово. А «органічним життям своєї нації» спромагається жити той, хто «хоче чесно служити словом спільному ділу, хто хоче словом «робити», хто тільки словом може брати участь в процесі дійсної, реальної громадської творчості» [4, с. 115]. Творче слово «повинно служити життю, а не безплотно намагатись нагинати життя до своїх законів» [4, с. 115]. Творче слово – необхідний дійовий учасник єдиного, багатоспрямованого культурно і політично творення нації. Ефективність його – не в логічних відношеннях з іншими словами, а як специфічного діяча національно стверджувальних процесів. «Бо коли прийняти, що остаточною метою соціальної теорії має бути: творити, а не сказати, – то логічно сказане не завжди значить: зроблене» [4, с. 115]. Людина володіє можливостями і «зробити практично», і «сказати логічно», зреалізовуючи потреби соціальної, культурної творчості, розвиваючи та поглиблюючи творчі інтереси й ідеали, свій внутрішній світ, світ, у якому зосереджуються та розвиваються людські прагнення, сподівання, інтереси й потреби, що тією чи іншою мірою відповідальності віднаходять практичне втілення. А своїм глибинним культурним, духовним, історичним утвердженням нація «відкрита» до кожного свого співтворця, «довірливо» сирий – маючи особистий внесок відданих націотворенню, відзначених почуттям любові до нації, потребами громадянського згуртування, відповідальності та високої моральності. Відтак на особливу увагу заслуговує вираз В. Липинського: «Тому чесність і моральність вимагала-б у людей, які в собі такої великої любові до своєї громади не мають, од людей позбавлених громадського інстинкту, щоб вони творенням соціальних теорій і публіцистичним письменством не займались» [4, с. 117]. Адже результат їхньої діяльності, природно, не може не мати відповідного впливу на усі суспільні верстви. «Мірилом чесності і разом найбільшою нагородою для чесного письменника-публіциста повинно служити те, що його власна, його розумом, кров'ю і нервами сотворена теорія, вийшовши на люде, перестає бути його теорією, а стає теорією-вірою всіх людей, що належать до даного колективу» [4, с. 118]. Практична значущість позиції громадсько-політичних діячів,

представників національної еліти надзвичайно вразлива, вимагає жорсткого дотримання національно-духовно виправданих цінностей і норм згуртування українського суспільства.

Таким чином, порушена проблема ролі довіри в національно-об'єднавчих процесах В. Липинським аналізується в руслі досліджень історичної генези інтегративних можливостей практичної реалізації національно-культурного досвіду, як у першу чергу заснованого на високих моральних принципах. Надскладні політичні завдання є здійсненними в умовах високого рівня суспільної свідомості та національної самосвідомості, «школою» формування яких і покликана бути політична діяльність і творчість національної аристократії. Для нього самозрозумілою є вимога до провідної верстви – сприяти поширенню в суспільній свідомості результатів вивчення політичного досвіду державотворення та вироблення нових інституцій, історичних національно-культурних цінностей та форм суспільної організації. Лише у такому ракурсі наскрізно визначальними проявляються характерні для українського національно-культурного, політичного розвитку виправдані історичними процесами, успадкованими звичаями й традиціями та зманіфестовані відповідними сучасними потребами й ідеалами українців орієнтації довірливого відношення. Поглиблення та зміцнення останнього успішно реалізується цілісністю національного буття у єдності особистісних життєвців українців та суспільного розвитку. Життєві прагнення, цілі й завдання людини, у кінцевому рахунку, реалізуються на її життєвому шляху, супроводжуються виробленням позитивних та негативних оцінок, відношення довіри та недовіри щодо конкретних явищ і процесів.

Список використаних джерел

1. 'Архимандрит Амвросій. Віра та довіра', 2017, *Довіра. Гідність. Милосердя: Успенські читання / Упоряд. К. Сігов, К.: ДУХ і ЛІТЕРА*, с.22–26.
2. Брат Роже з Тезе, 2012. 'Проста довіра', Пер. з фр., К.: *ДУХ і ЛІТЕРА*, 152 с.
3. Дробот, П., 2001. 'В. Липинський про українську державність', *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей*, К.: *Інститут історії України*, Вип.4, с.31–45.
4. Липинський, В'яч., 1995. 'Листи до братів-хліборобів', Київ-Філадельфія, 470 с.
5. Липинський, В., 1999. 'Релігія і Церква в історії України', *Знаки часу: До проблеми пророзуміння між церквами / Упоряд. З. Антонюк, М. Маринович, К.: «Сфера»*, с.93–117.
6. Липинський, В., 1994. 'Універсалізм у хліборобській ідеології', *В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*, Київ – Філадельфія, с.263–269.
7. Шевчук, В., 1992. 'В'ячеслав Липинський – історик, політик та мислитель', *Сучасність*, №6, с.86–98.
8. Фукуяма, Ф. 'Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию', Пер. с англ., М.: *Изд-во «Ермак»*, 730 с.

References

1. 'Arhimandryt Amvrosij. Vira ta dovira (Archimandrite Ambrose. Faith and trust)', 2017, *Dovira. Gidnist'. Myloserdja: Uspens'ki chytannja / Uporjad. K. Sigov, K.: DUH i LITERA*, s.22–26.
2. Brat Rozhe z Teze, 2012. 'Prosta dovira (Simple trust)', Per. z fr., K.: *DUH i LITERA*, 152 s.

3. Drobot, P., 2001. 'V. Lypyns'kyj pro ukrai'ns'ku derzhavnist' (V. Lipynsky about Ukrainian statehood)', *Ukrai'na XX st.: kul'tura, ideologija, polityka. Zb. stattej*, K.: *Instytut istorii 'Ukrai'ny*, Vyp.4, s.31–45.

4. Lypyns'kyj, V'jach., 1995. 'Lysty do brativ–hliborobiv (Letters to brothers–farmers)', Kyi'v–Filadel'fija, 470 s.

5. Lypyns'kyj, V., 1999. 'Religija i Cerkva v istorii 'Ukrai'ny (Religion and Church in the history of Ukraine)', *Znaky chasu: Do problemy prorozuminnja mizh cerkvamy / Uporjad. Z. Antonjuk, M. Marynovych, K.: «Sfera»*, s.93–117.

6. Lypyns'kyj, V., 1994. 'Universalizm u hliborobs'kij ideologii' (Universalism in the agricultural ideology)', *V'jacheslav Lypyns'kyj: istoriko–politologichna spadshhyna i suchasna Ukrai'na*, Kyi'v – Filadel'fija, s.263–269.

7. Shevchuk, V., 1992. 'V'jacheslav Lypyns'kyj – istoryk, polityk ta myslitel' (Vyacheslav Lipynsky is a historian, politician and thinker)', *Suchasnist'*, №6, s.86–98.

8. Fukujama, F. 'Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k procvetaniju (Trust: social virtues and the path to prosperity)', Per. s angl., M.: *Izd–vo «Ermak»*, 730 s.

* * *